

УДК 025.171:050:026:378.6(477.74)

О. Бачинська,

доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса, вул. Щепкіна, 12
тел. 8 (048) 723-58-42

КОЛЕКЦІЯ ЦЕРКОВНОЇ ПЕРІОДИКИ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОЇ ІСТОРІЇ, ОСВІТИ, ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглянуто питання щодо інформативних можливостей дослідження повсякденної історії, господарства, освіти населення українських територій Російської імперії у ХІХ ст. за матеріалами церковної періодики в фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Ключеві слова: єпархіяльні відомості, священник.

Фонди Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова містять значну кількість видань церковних єпархій українських територій другої половини ХІХ ст. Зокрема, мова йде про “єпархіяльні ведомости” та “єпархіяльні известия”, які почали друкувати з 1860-х років. У фондах бібліотеки комплексно представлені “Херсонские єпархіяльні ведомости” (1860–1897, 1899–1919), “Катеринославские єпархіяльні ведомости” (1874–1879, 1881–1884, 1886–1889, 1890, 1892–1914), “Таврические єпархіяльні ведомости” (1873, 1875–1879, 1882, 1884–1900, 1902–1906, 1908, 1912, 1915), “Кишиневские єпархіяльні ведомости” (перші номери виходили двома мовами — молдавською та російською, 1868–1897, 1899–1913), “Черниговские єпархіяльні известия” (1861, 1873–1890, 1892–1911), “Полтавские єпархіяльні ведомости” (1874–1891, 1893–1894, 1896–1915, 1917–1918, останні номери виходили українською та російською мовами), “Киевские єпархіяльні ведомости” (1873–1883, 1885–1892, 1894, 1896–1903, 1905–1915, 1917), “Волынские єпархіяльні ведомости” (1873–1884, 1886–1899, 1903, 1905–1915), “Подольские єпархіяльні ведомости” (1860–1879, 1883–1889, 1891–1905, 1907–1908, 1915), частково “Харьковские єпархіяльні ведомости” (1873–1883). Така повна колекція чи не єдиний подібний комплекс в Україні (другий після Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського). Всі вони поділялись на дві частини — офіційну та неофіційну. Неофіційна частина могла видаватися як “Прибавление” або “Приложения” (наприклад до “Черниговских”, “Кишиневских”, “Киевских”, “Херсонских” тощо). У офіційній частині подавались офіційні документи, повідомлялось про призначення, переміщення, нагородження тощо в межах кожної єпархії або парафії. В неофіційній частині — публікували статті богословсько-

го, релігієзнавчого змісту, інформацію з історії різних церков, монастирів і семінарій єпархії. В неофіційній частині також за визначеною формою священники мали розміщувати історико-статистичні описи церкви та сіл, де вони служили. Слід зауважити, що неофіційна частина видань різна за своїм інформаційним наповненням, що пов'язано, перш за все, з активністю керівництва єпархій. Так, наприклад, неофіційна частина “Полтавських єпархиальних ведомостей” значно інформативніша ніж “Черніговських єпархиальних известий”, що пов'язано, перш за все, з діяльністю керівника Чернігівської єпархії Філарета Гумілевського, який видав частину зібраної для “Известий” інформації окремим виданням — “Историко-статистическое описание Черниговской епархии” в 7 частинах [1].

Важливість інформації даних видань полягає не лише в її змістовності, але й в тому, що її не можливо отримати через інші документальні джерела і вона має безпосередньо як краєзнавче, так і загальноісторичне та етнографічне значення. Отримані з “Ведомостей” та “Известий” дані можна поділити на наступні напрямки (зрозуміло, що при такій значній кількості видань, пропонуються до уваги лише найбільш репрезентовані напрямки та їхні характерні приклади). Перший — надає відомості про кількість парафіян з представників різних груп населення та їх безпосередню діяльність на “благо” парафії. Зокрема, про участь в парафіяльних кураторствах (“попечительствах”), пожертви на благо єпархії, окремої церкви тощо.

Другий — інформує про активне залучення селян, відставних солдатів, козаків, дворян до процесу розповсюдження грамотності, відкриття шкіл грамоти тощо [12, с. 44; 23, с. 108; 28, с. 609 та ін.]. Так, наприклад, козаки с. Харківець Гадяцького повіту Чернігівської губернії вирішили відкрити церковнопарафіяльну школу через те, що “впевнилися в необхідності грамотності” [12, с. 44].

Третій напрямок пов'язаний із освітніми процесами. Так, наприклад, в звіті про стан Чернігівського духовного училища у 1870–1871 н. р. читаємо “російська мова, сама по собі достатньо складна для ґрунтового вивчення”, однак вивчення її ще більше ускладнюється для “учнів-малоросів, які звикли з дитинства вживати малоруську мову, а також тим, що діти часто вступають до училища з батьківського дому без будь-якої підготовки з російської мови” [24, с. 248]. Священик французької колонії Шабо Аккерманського повіту Бессарабської губернії (південно-західна частина сучасної Одеської області), де проживали й інші етноси, С. Богословський у 1872 р. писав, що між населенням його парафії російська мова розповсюджується досить мляво і “панує малоросійський елемент” [2, с. 396]. Як зазначав священник О. Бур'янов села Волонтир'вка того самого повіту та губернії, де проживали молдаване, болгари, греки, албанці, українці, росіяни, поляки, серед мешканців “є чимало грамотних, але вмючих розуміти те, що їм кажуть про віру та мораль мало, вони складають лише 1/7 частину всього населення. Все це через те, що батьки до потреб школи і шкільних занять дітей своїх... завжди були байдужими і не чутливими” [4, с. 731]. Протоіерей С. Бандаков з села Плахіївка того самого повіту, зазначав, що в парафіяльній школі навчалось від 30 до 100 дітей, і лише завдяки вчителю

з Хотинського повітового училища Федоту Галищуку, його бездоганній поведінці та ретельності “парафіяни стали сприятливо ставитися до школи, і незважаючи на те, що успіхи в учнів не особливі, батьки дуже задоволені і почали похвалитися ними”. Однак свідомих батьків, які б розуміли необхідність освіти було небагато, і тому відвідувало школу лише 12–17 дітей, інші не навчались влітку через польові роботи, а взимку через брак теплої одежі та взуття [3, с. 382].

Четвертий напрямок надає етнографічні відомості про жителів українських територій — про їх зачіски, одержу, їжу, побут, що зберігались і трансформувались протягом XIX ст. Серед таких відзначимо найбільш цікаві. Проживаючи разом різні соціальні групи відрізнялися одна від одної, в тому числі збереженням власних традицій. Таку характерну особливість, наприклад, помітив священник села Вишенок Кролівецького повіту Чернігівської губернії, де в 1869 р. проживало 1150 колишніх селян-кріпаків княгині Довгорукої, 612 козаків, міщан, солдатів та інші: “Дивна різниця між козаком і селянином. Перший, зберігаючи за собою хвалькуватий гонор, через силу піддається впливу часу та освітнього начала; розважний, стриманий в домашньому житті, чесний. Селянин, особливо молодий, з бажанням йде назустріч усьому новому, кмітливий, франт, марнотратний. В багатьох випадках виявляє навіть, деякого роду витонченість життя, наприклад, вживання самовара, цигарок та ін.” [23, с. 64–65]. Це відзначив і священник іншого села в Акерманському повіті. Не всі козаки йшли слугувати, як свідчив він, деякі “поденної праці соромилися: я, кажуть, урядник козацький, — приказний і кавалер ордена, мені служити та працювати у інших невігідно й соромно і згодні скоріше терпіти скруту, ніж іти слугувати” [4, с. 682].

Достатньо значною за обсягом є інформація про одержу, зачіски козацтва. Характерними і для інших є свідчення священника села Оболоння Кролівецького повіту Чернігівської губернії, який, зокрема, записав у 1901 р., що в “одержу жителів стало проглядатися в останній час франтівство, міські моди починають епідемічно впливати на молоде покоління”, а “очевидне франтівство та пристрасть до убрання приховує під собою справжнє матеріальне становище нашого жителя — його бідноту. Веселий за виглядом, охайний та задоволений, він завжди бідує” [27, с. 560]. Інформація про такі факти наявна й в інших статтях [17, с. 302, 406; 25, с. 341; 31, с. 208 та ін.].

Збереглося чимало свідчень і про народні вірування. Так, святкували Коляду, Івана Купала тощо довіряли шептунам та ворожкам, відомі вірування у відьом і мавок. Достатньо широко представлена інформація про проведення хрещення, весілля, поховань, де поряд з церковними вимогами жителі дотримувались і народних традицій [4, с. 675; 6, с. 169; 9, с. 337–347; 13, с. 603; 15, с. 21–22, 402; 20, с. 486; 29, с. 172–173, 402; 30, с. 736–737, 767–768 та ін.]. Описи проведення так званих “досвіток” або вечорниць також дає чимало важливої інформації для дослідників.

Значна кількість авторів статей аналізованих видань не обійшла такого явища як пияцтво, поширеного серед різних верств населення. Так, наприклад, згаданий вище О. Бур'янов писав, що пристрасть до розгулу та

пияцтва у селян “є пристрасть видатна. Усі домашні розваги та свята супроводжуються великими пиятиками”. Цю схильність як ваду парафіян, відмічали й інші автори статей [4, с. 675; 5, с. 731].

П’ятий напрямок, доволі незначний, надає уявлення про дії населення під час революційних подій початку ХХ ст. [20, с. 1924–1928 тощо].

Шостий напрямок пов’язаний з характеристикою господарства жителів. У більшості випадків на сторінках статей головним заняттям козаків визначається землеробство. Однак через певні обставини землеробство не спроможне було прогудувати родину і вони шукали інші джерела заробітку, зокрема, у так званому “відхідному промислі”, ремеслах, торгівлі та візництві [5, с. 731; 11, с. 132–134; 14, с. 547–548, 627; 15, с. 17–18, 132–134; 19, с. 1018; 21, с. 627; 27, с. 344 тощо]. Серед подібних свідчень, які давали священники найбільш повні наступні, записані у 1901 р.: “Відхідний промисел” полягав у тому, що групи людей “відправляються до Одеси, Кишинева для виготовлення цегли; деякі йдуть до степових губерній (Херсонської, Катеринославської, Таврійської), де випасають худобу й обробляють землю; багато хто проживає там цілі десятиріччя, забувають про родину та звикають до нового місця, заводять нову оселю та назавжди залишаються там жити. Останнім часом, там, на півдні, з’явилися вигідні заробітки на кам’яновугільних шахтах, і тому потягнулись туди найкращі, міцні молоді сили віком від 18 до 30 років, там вони заробляють значні кошти (25–30 крб на місяць)”, однак, повертаючись, за спостереженням священника, “ті, хто провів декілька років на шахтах стають лінивими та неспроможними до землеробської праці, слабкими здоров’ям, блідими, кволими і зі схильністю до легеневої чахотки, і надають не допомогу батькам, а лише один клопіт” [27, с. 344].

Таким чином, інформативні можливості церковної періодики фіксують і дозволяють вивчати історію та зміни в побутовому житті населення України, які відбувалися протягом ХІХ ст., дозволяють виявити етнографічні особливості, становище різних соціальних групи, є цінним і важливим джерелом для краєзнавства різних регіонів України.

Література

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии (составленное пр. Филаретом Гумилевским). — 1873–1874. — Ч. 1–7.
2. Кишиневские епархиальные ведомости. Приложение. — 1873. — № 3.
3. Кишиневские епархиальные ведомости. Приложение. — 1875. — № 9.
4. Кишиневские епархиальные ведомости. Приложение. — 1878. — № 16.
5. Кишиневские епархиальные ведомости. Приложение. — 1878. — № 17.
6. Подольские епархиальные ведомости. — 1867. — № 14, ч. оф.
7. Подольские епархиальные ведомости. — 1867. — № 6, ч. неоф.
8. Подольские епархиальные ведомости. — 1867. — № 8, ч. оф.
9. Подольские епархиальные ведомости. — 1868. — № 11, ч. неоф.
10. Подольские епархиальные ведомости. — 1869. — № 10, ч. неоф.
11. Полтавские епархиальные ведомости. — 1897. — № 3, ч. неоф.
12. Полтавские епархиальные ведомости. — 1876. — № 2, ч. оф.
13. Полтавские епархиальные ведомости. — 1890. — № 23, ч. неоф.
14. Полтавские епархиальные ведомости. — 1893. — № 14, ч. неоф.

15. Полтавские епархиальные ведомости. — 1897. — № 1, ч. неоф.
16. Полтавские епархиальные ведомости. — 1897. — № 7, ч. неоф.
17. Полтавские епархиальные ведомости. — 1897. — № 8, ч. неоф.
18. Полтавские епархиальные ведомости. — 1897. — № 13, ч. неоф.
19. Полтавские епархиальные ведомости. — 1899. — № 26, ч. неоф.
20. Полтавские епархиальные ведомости. — 1911. — № 27, ч. неоф.
21. Полтавские епархиальные ведомости. — 1893. — № 16, ч. неоф.
22. Прибавление к Киевским епархиальным ведомостям. — 1861. — № 10.
23. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1875. — № 2.
24. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1873. — № 15.
25. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 17.
26. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 22.
27. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1901. — № 10.
28. Таврические епархиальные ведомости. — 1895. — № 24, ч. неоф.
29. Харьковские епархиальные ведомости. — 1883. — № 11, ч. неоф.
30. Харьковские епархиальные ведомости. — 1883. — № 46, ч. неоф.
31. Херсонские епархиальные ведомости. — 1862. — № 8, ч. неоф.

Е. А. Бачинская,

доктор исторических наук, профессор кафедры истории Украины
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

**КОЛЛЕКЦИЯ ЦЕРКОВНОЙ ПЕРИОДИКИ В ФОНДАХ НАУЧНОЙ
БИБЛИОТЕКИ ОНУ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ
ИЗУЧЕНИЯ ПОВСЕДНЕВНОЙ ИСТОРИИ, ОБРАЗОВАНИЯ,
ХОЗЯЙСТВА НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ
XIX ВЕКА**

Резюме

В статье рассмотрен вопрос об информационных возможностях исследования обыденной истории, хозяйства, образования населения украинских территорий Российской империи в XIX веке по материалам церковной периодики в фондах Научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова.

Ключевые слова: епархиальные ведомости, священник.

O. Bachins'ka,

PhD, professor of the Department of the history of Ukraine
of the Odessa Mechnikov National University

**THE COLLECTION OF CLERICAL EDITIONS ON THE HISTORY,
ETHNOGRAPHY OF THE POPULATION OF UKRAINE
IN THE SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY**

Summary

This article recognized information possibilities from the collection of clerical editions in the scientific library of the Odesa Mechnikov National University, in particular, about the mode of life, education, economy of the Ukrainian population in the second half of XIXth century.

Key words: “eparhialnye vedomosti”, priest.